

Křižovatky stranického dějepisectví v 50. a 60. letech

/ Jiří Křest'an /

V úvodu své knihy autor přiznává, že prvotní inspirací pro jeho výzkum se stala četba Příspěvků k dějinám KSČ a následné Revue dějin socialismu (s. 9). Stránky uvedených časopisů, vydávaných Ústavem dějin KSČ, respektive jeho nástupcem, Ústavem dějin socialismu, jsou skutečně zajímavým svědectvím o vývoji a zrání minimálně dvou generací československých historiků. Jde o příběh mimořádný, v některých aspektech až těžko uvěřitelný a pro současníka nesnadno pochopitelný, a přitom poučný. Vítězslav Sommer nezůstal pochopitelně u svého primárního zaujetí a čtenářský zážitek z listování stranickými ústavními časopisy doplnil zevrubným studiem archivních pramenů, soudobé odborné literatury i literatury sekundární. V neposlední řadě využil memoárů a publikovaných rozhovorů. Heuristická základna jeho monografie se tedy jeví jako velmi solidní,¹ byť není úplně vyčerpávající – v seznamu použitých pramenů nenalezneme například pozůstalosti bývalých ředitelů Ústavu dějin KSČ Jindřicha Veselého a Pavla Reimana, ani většinu Národním archivem nově získaných osobních fondů historiků z okruhu bývalého Výboru pro dějiny protifašistického odboje (zastoupeny jsou jen fondy Františka Janáčka a Karla Bartoška).

Velkou přednost recenzované práce představuje její přehlednost. Autor systematicky třídí získaná fakta a řadí je v logické posloupnosti. V chronologicky plynoucím výkladu si všímá postupného utváření paradigmatu stranických dějin a prohlubující se kritiky tohoto paradigmatu v 60. letech minulého století, sleduje vývoj institucionální základny výzkumu a na neposledním místě analyzuje také politické souvislosti rozvoje stranické historiografie. Posledně uvedený aspekt představuje v podstatě základní osu monografie. Máme často tendenci příliš politizovat výklad dění v období 1948–1989 a nahlížet je jednostranně pouze jako výsledek mocenského dirigismu, ovšem v případě stranické historiografie nelze popřít její těsné

1 O solidním pramenném zakotvení výzkumu svědčila již dílčí studie Sommer, Vítězslav: Historiografie jako součást politiky. Zakladatelské období stranického dějepisectví v Československu (1950–1955) a jeho kořeny. In: Devátá, Markéta a kol.: Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948. Praha 2010, s. 97–157.

sepětí se soudobou politikou, její častou účelovou služebnost, ale i vzrůstající schopnost oponentury proti stalinské ideologii.

V 50. a 60. letech se řada historiků stávala přímými aktéry politiky, což vyvrcholilo v době Pražského jara, kdy někteří historikové sehráli mimořádně aktivní roli – byli například členy poradního týmu Josefa Smrkovského (Jan Křen, Ferdinand Beer, Václav Kural, Michal Reiman, Jaromír Navrátil), Karel Kaplan se stal členem komise pro přípravu Akčního programu KSČ a tajemníkem rehabilitační (tzv. Pillerovy) komise, Miloš Hájek patřil k předním organizátorům tzv. vysočanského sjezdu KSČ. Známa je rovněž politická angažovanost Milana Hübla, blízkého svého času Gustávu Husákovvi. Jsme svědky zajímavého jevu: mnozí dříve ochotní straničtí propagandisté získali časem nespornou odbornou erudici a stali se aktéry pokusu o reformu socialismu. Právě oni dodávali do veřejného diskursu argumenty o potřebě přizpůsobit politiku komunistické strany domácím tradicím a československým specifickým historického vývoje, právě oni se stávali výraznými hlasateli socialismu humanitního a demokratického.

Akcent na politické souvislosti vývoje stranické historiografie děje se v Sommerově díle možná trochu na úkor postižení „vnitřních“ impulzů rozvoje vědy a vnějších vědeckých inspirací (včetně stále intenzivněji vnímaných vlivů zahraničních), a především na úkor vystižení osobních motivů odvratu jednotlivých historiků od ideologie stalinského bolševismu nebo naopak přičin setrvání jiných na dogmatických pozicích. Tyto zorné úhly autor zcela neopomíná či nezakrývá, jejich systematické otevírání ovšem zůstane jako téma pro další studie. Popsanou oblast výzkumu musí zaplnit především biografie významných vědeckých osobností, jejichž první přísliby ostatně již můžeme zaznamenat.²

Další příklad autorova promyšleně redukováného pohledu symbolizuje sám pojem „stranická historiografie“. Nejde o pojem samozřejmý. Autor k tomu uvádí: „Užší definice by do stranického dějepiscectví zařadila historiky působící ve stranických výzkumných a pedagogických institucích, kteří se zabývali studiem dějin KSČ a dělnického hnutí. Za stranického historika by mohl být rovněž označen badatel, který byl nějakým způsobem napojen na Ústav dějin KSČ, tedy na centrum stranického historiografického výzkumu.“ (s. 16–17) Autor sám připouští, že takové vymezení se stává poněkud problematickým při aplikaci na 60. léta, kdy dějinami strany se zabývali ve

2 Značnou píli se v tomto směru vyznačuje například československý historik Bohumil Jiroušek.

stále větší míře a se vzrůstajícím stupněm autonomie také historici v akademii věd a na státních vysokých školách a, dodejme, také pracovníci archivů, muzeí a dalších spíše regionálně zakotvených institucí. Nutno však uznat, že v 50. i v 60. letech představoval Sommerem „vypreparovaný“ vzorek zaměstnanců a spolupracovníků stranických vědeckých ústavů, Vysoké školy politické a Muzea Klementa Gottwalda reprezentativní a vlivný kádr nejaktivnějších tvůrců „příběhu“ dějin strany a jeho pozdější revize.

Vítězslav Sommer nepředkládá typické dějiny historiografie. Stranické dějepisectví chápe jako „kulturně-politický fenomén“ (s. 15), jako „dynamicky se proměňující způsob myšlení, pevně zakotvený v dobových politických, sociálních a myšlenkových souřadnicích“ (s. 9). Odmítá přitom odsoudit stranickou historiografii jako „deformovanou a posluhující“, ³ jak to svého času učinil rezolutně Josef Hanzal. Jeho pohled je vyváženější a dynamičtější: „Historiografie může podporovat mocenské projekty, například vytvářením jejich historické legitimacy. Nezřídka však přichází s kritikou aktuálního uspořádání a podílí se na formování nových mocenských vztahů.“ (s. 52). K profesní poctivosti Vítězslava Sommera patří, že historickému výkladu předesílá obsáhlý metodologický úvod, který snad může působit poněkud školsky, ale na druhou stranu v prostředí českého dějepisectví, stále dost izolovaného od zahraničních impulzů, přináší efekt osvěžující. Tím spíše, že autor zahraniční inspirace (jde například o dílo Thomase S. Kuhna, Bruna Latoura, Martina Sabrowa a řady dalších) pouze nekonstatuje a neinterpretuje, ale také dělně používá.

V posledně uvedeném citátu z recenzované monografie se konstatuje legitimizační funkce stranické historiografie. Tento motiv představuje jednu z dominant současných analýz intelektuálního myšlení 50. a 60. let. ⁴ Vyzdvížení legitimizační funkce historiografie v sobě ovšem nese nebezpečí, že se autor omezí pouze na porevoluční utváření historického vědomí a pomine, že již předtím se utvářelo povědomí strany o sobě a o svých dějinách. Ke cti autora je nutno přiznat, že do „prehistorie“ stranické historiografie ve svém výkladu zavítá, byť to činí vlastně na popud reformních historiků 60. let. Ti věděli, že pokus o změnu státně-direktivního socialismu není myslitelný bez nalezení „předchůdců“ v komunistickém hnutí, kteří aspoň v omezené míře či dočasně propojovali socialismus s idejemi demokracie,

3 Hanzal, Josef: *Cesty české historiografie 1945–1989*. Praha 1999, s. 89.

4 Srv. např. brilantní práci Kopeček, Michal: *Hledání ztraceného smyslu revoluce: zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960*. Praha 2009.

pluralismu a názorové tolerance. Hlasatelé „československé cesty k socialismu“ mezi historiky obraceli v 60. letech pozornost na osobnosti Bohumíra Šmerala, Josefa Guttmanna či Jana Švermy, na projekty široké národní fronty ve třicátých letech, za druhé světové války a v letech 1945–1948.

Zůstává řada otázek v 60. letech nezodpovězených nebo dokonce nevyřčených. Je důkazem autorovy profesionální poctivosti, že nezůstává pouze v rovině reflexe „předchůdců“ v dílech stranických historiografů 60. let, ale že si hledá vlastní interpretaci. Pozitivně je třeba hodnotit Sommerův návrat k názorům Pavla Reimana z meziválečného období (s. 113–118; je připomenuta i Reimanova dobová polemika s Eduardem Urxem), autora prvního uceleného textu o dějinách KSČ z roku 1931.⁵ Reiman se poté stal ve druhé polovině 50. let a na začátku 60. let hlavním redaktorem kanonického textu o dějinách strany,⁶ ale i pozoruhodných vzpomínkových textů, které Sommer nezmiňuje.⁷ Větší pozornost by si možná zasloužila otázka vlivu Zdeňka Nejedlého a jeho díla na historiky 50. a 60. let či názorový vývoj členů tzv. Historické skupiny. Jakkoli je téma stranické historiografie meziválečného období v recenzované knize jen stručně naznačeno, autor dospěl k zajímavému závěru: „Stalinistické pojetí historiografie se v KSČ usadilo bez velkých obtíží a v podstatě vyšlo vstříc domácím trendům.“ (s. 119) Autor dokazuje, že zpracovatelé dějin strany před rokem 1938 byli většinou izolováni od akademického dějepiscectví a nebyli proto vystaveni živým konfrontacím, jimž například čelili umělci a kulturní činitelé ve 20. a 30. letech.

Postižení hlubších historických kořenů stranické historiografie 50. a 60. let zůstává nadále výzvou pro zájemce o soudobé dějiny. Vítězslav Sommer si tento úkol primárně nepostavil, přesto v tomto směru otevírá na několika místech hluboké průzory. Například při popisu kampaně proti tzv. masarykismu v roce 1953 zaznamenává alespoň v poznámce nesouhlasné projevy občanů, kteří se dovolávali starších názorů Zdeňka Nejedlého a Václava Kopeckého⁸ (s. 130–131). Vynikající je pasáž týkající se pokusu o rehabilitaci politické úlohy Bohumíra Šmerala (s. 347n).

5 Reiman, Pavel: *Dějiny Komunistické strany Československa*. Praha 1931.

6 Týž a kol.: *Dějiny Komunistické strany Československa*. Praha 1962.

7 Srv. zejm. týž: *Ve dvacátých letech. Vzpomínky*. Praha 1966.

8 Je pozoruhodnou skutečností, že výklad historické role T. G. Masaryka ještě v roce 1950 ovládli celkem umírněnými texty Nejedlý a Kopecký. Srv. Nejedlý, Zdeněk: *T. G. Masaryk ve vývoji české společnosti a čsl. státu*. Praha 1950; Kopecký, Václav: *T. G. Masaryk a komunisté*. Praha 1950.

Předností Sommerovy práce je pozorná četba dobových textů a postižení logiky vývoje jednotlivých postulátů. Ocenit je nutno, že nezůstává pouze u textů publikovaných, ale všímá si i interní a neveřejné kritiky. Silnou stránkou recenzované knihy je rovněž propojení vývoje ideologie a stranické historiografie s institucionálním vývojem, který představuje rámec, v němž se ideové a odborné spory rozvíjely. Přináší řadu témat, jejichž zpracování se jeví zcela novátorské. To se například týká pasáží věnovaných dosud stále nedoceněného Výboru pro dějiny československého odboje, který působil při Ústavu dějin KSČ a představoval na svou dobu pozoruhodné vědecké centrum. Sympatické je rovněž zaujetí autora nesnadno zařaditelnou osobností Jana Tesaře (srv. zejm. s. 393–403), uvádí vedle toho také řadu nových poznatků o Janu Křenovi, Karlu Kaplanovi, Vilému Prečanovi a mnoha dalších. Pro ty, kdo neznají příslušné archivní dokumenty z vlastního studia, bude objevené upozornění na nepublikované kritické texty Karla Kreibicha ke knize Václava Kopeckého „ČSR a KSČ“ a k „Dějinnám Komunistické strany Československa“ z počátku 60. let (s. 317–325). Dodejme, že Kreibich privátně značně kriticky refleктоval také propagandu proti obětem politických procesů 50. let, kdy především rezolutně odmítal uvádění „židovského původu“ u odsouzených.⁹

Kniha o stranickém dějepisectví v 50. a 60. letech minulého století představuje faktograficky bohatý a interpretačně vyzrálý text. Vítězslav Sommer je jedním z výrazných talentů mezi nastupující generací historiků. Pokud setrvá v nastoupené cestě a nerozmělní své nadání v přehršli malých úkolů a cílů, dočkáme se od něho jistě dalších pozoruhodných počinů. K historikům, kteří prošli 50. a 60. lety, přistoupil s jistou mírou sympatie – úsilí reformních komunistů na konci 60. let dokonce hodnotí „veskrze kladně“. Přesto si však uchoval nezbytný nadhled a v závěru práce mohl formulovat obecný postulát, týkající se propojení politické a vědecké sféry: „Příklad reformního dějepisectví ukazuje, že pokud se hlavní oporou vědeckého projektu stane jedna vyhraněná politická skupina, byť je v určité době sebevíce vlivnější, s ústupem její moci se hroutí zdánlivá stabilita projektu, bez ohledu na případnou odbornou autoritu.“ (s. 467)

Otázka vědeckého přístupu historiků, přístupu kritického, otevřeného novým faktům a neobvyklým interpretacím a usilujícího o maximální nezávislost na dobových politických konceptech, je problémem širšího dosahu.

9 Všechny zmíněné nepublikované materiály jsou soustředěny v osobním fondu Karla Kreibicha, uloženém v Národním archivu.

Vítězslav Sommer ostatně v tomto směru uvažoval před nedávnem i o celkovém zaměření výzkumu státního socialismu v Československu po roce 1948 i o pojetí „třetího odboje“. Vyjádřil přesvědčení, že „moralizující kázání o „odboji proti komunismu““ bude postupně nahrazeno „standardním historiografickým zacházením, k němuž neodmyslitelně patří interpretační různorodost, metodologická invence a využívání specifického jazyka historické vědy, jenž si buduje vlastní terminologii a vědomě se snaží odlišit od řeči politiky, publicistiky a pamětnických vyprávění“.¹⁰ V tomto směru by se měla odvíjet i analýza společenského vědomí a vědeckého myšlení v letech 1948–1989. Nelze si než přát, aby se objevilo více podobných prací, jako je recenzovaná Sommerova kniha, která přináší české historiografii a politologii nové metodologické podněty a je přitom faktograficky bohatá a spolehlivá.

Sommer, Vítězslav: Angažované dějepisectví. Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970). Nakladatelství Lidové noviny – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Praha 2011, 509 s.

10 Sommer, Vítězslav: Cesta ze slepé uličky „třetího odboje“. Koncepty rezistence a studium socialistické diktatury v Československu. Soudobé dějiny 19, 2012, č. 1, s. 36.